

Odgovor Nedi Engelsfeld

Svoj odgovor započeo ću citiranjem nekoliko veoma karakterističnih odlomaka iz članka Nede Engelsfeld. Nisam njenom tekstu toliku pažnju i prostor — na čemu mi autorica »zahvaljuje« u svom odgovoru — posvetila zbog njegovih kvaliteta, na žalost. Opsežnost mog kritičkog osvrta na temu osnivanja komunističke partije u nas, kako ju je prikazala N. Engelsfeld, uvjetovao je *sadržaj* njenog teksta a *ne opseg* i iznijela sam samo *značajnije* primjedbe a *ne sve* koje sam na taj tekst imala.

Da ne bi bilo nikakvih nesporazuma oko toga na što mislim — neka govori sam tekst Nede Engelsfeld. Neka mi to citiranje bude dopušteno i stoga što vjerujem da mnogi čitaoci našeg časopisa nisu mogli da pročitaju članke N. Engelsfeld u *Hrvatskom sveučilištu*. Citirani će odlomci pokazati zašto sam, smatram čak veoma blago, interpretaciju N. Engelsfeld ocijenila kao neuobičajenu a pristup problematici kao poseban.

Ovo su odlomci iz teksta N. Engelsfeld koje smatram karakterističnima i za njen pristup i za njenu interpretaciju:

1. »Srpska socijaldemokratska stranka smatrala se pozvanom da kao najjača, po njenom mišljenju, ujedini ostale socijaldemokratske stranke, da ih centralizira i formira zajedničku stranku, diktirajući uvjete pristupa i karakter nove organizacije. S takvih pozicija, oslanjajući se na vodstvo bosansko-hercegovačkih socijalista, počela je pripremati kongres ujedinjenja.

I izazvala je otpor. I rascjep stranaka u Hrvatskoj, Sloveniji i Vojvodini. Taj otpor nije imao samo značaj konfrontiranja lijevih i desnih, oportunističkih i revolucionarnih. Imao je, možda u još većoj mjeri, značaj suprotstavljanja jednom diktatu, fermanu iz Beograda« (*Hrvatsko sveučilište*, Zagreb, 6. listopada 1971).

2. »Ova se (SSDP — opaska S. K. O.), kao stranka državotvorne nacije, osjetila sigurnom i pozvanom da izvrši na planu socijalističkog pokreta ono što je buržoazija učinila u državno-političkom pogledu, tj. da ujedini, bolje rečeno prisajedini, ostale socijalističke stranke srpskoj socijaldemokraciji putem 'bezuslovnog centralizma'.

Srpska je socijaldemokracija opravdano očekivala otpor stranačkih vodstava hrvatskih, slovenskih i nešto manje vojvodanskih socijalista; otpor razumljiv ako se pored doktrinarne različitosti uzme u obzir da su navedene stranke i u 'austro-ugarskoj tamnici naroda' bile samostalne, određivale svoj program, te imale vlastiti radijus svog djelovanja.

Da bi odijelila mase od vodstva, srpska socijaldemokracija počela je desavuirati stranačka vodstva Hrvatske i Slovenije govoreći o 'panduru Koraću', 'šarlatanu Kristanu', dijeleći im epitepe socijalpatriota zbog sudjelovanja u narodnim vijećima i Privremenom narodnom predstavništvu, ministerijalista zbog sudjelovanja u vladi; kada su napustili vladu i prestali biti ministerijalisti onda su ih nazivali birokracijom, partijskim kneževima koji ometaju onakvo ujedinjenje ka-

kvo diktira vodstvo srpske stranke, te napokon separatistima (i prije i poslije provedenog ujedinjenja) zbog neprihvatanja nametnutog programa. Predbacivali su im oportunistam među inim i zbog toga, što, zadržavši navike iz mirne epohe razvitka kapitalizma, nisu uočavali eminentno revolucionarnu situaciju u Jugoslaviji i pricali skorbu revoluciju koju je doduše predosjećalo samo vodstvo srpske socijaldemokracije» (*Hrvatsko sveučilište, Zagreb, 13. listopada 1971*).

3. »I dok su oportunisti stjecanjem niza okolnosti otpali od radničkog pokreta i iščezli iz političkog života, sudbina je htjela da svetao revolucionarni plamen iz Rusije sažge upravo svoje najvjernije, pobornike i proroke iz Jugoslavije, i da ih pretvori u prah i pepeo« (na i. mj.).

4. »U prvim i odlučnim sukobima hrvatskih i srpskih socijaldemokrata od 1. XII 1918. a i prije, pa sve do proljeća 1920. Slovenci su stajali po strani. Bili su neutralni čekajući ishod, čekajući da priđu pobjedniku bez otpora i borbe tek čuvajući svoju cjelinu«, pisao je V. Korać. I socijalistička je 'dežela', navodi on 'u svakom pogledu tako postupala kopirajući u taktici svoju buržoaziju. — Skroz i skroz konzervativan u pravcu revolucionarnog rada' [...] vođen jedino neskrupuloznom i utilitarističkom politikom [...] radnički pokret u Sloveniji nije se zanašao ni velikim frazama, ni velikim linijama jugoslavenskog radničkog pokreta, već se isključivo zabavljao svojim poslom na 'deželi'. Pasivni za vrijeme konflikata i teoretskih rasprava, oni su kod kuće čuvali svoje organizaciono jedinstvo i zajedničko nastupanje. Srpski socijalist Ž. Topalović otvoreno im je rekao: 'mi smo se dosad u borbi protiv ministerijalizma bacili samo na hrvatsku stranku [...] ostavili smo vas Slovence za posljedak, računajući da ćete neminovno postati naši [...]».

Tako su na slovenski radnički pokret gledali i lijevi i desni nakon stečenih iskustava 'da svaki pobjednik u Zagrebu i Beogradu dobija i slovenski pokret kao pristalicu, pristalicu do prve prilike za rastanak'« (*Hrvatsko sveučilište, Zagreb, 3. studenog 1971*).

5. »Partijski centralizam bio je refleks državnog centralizma, odnosno njegovo upotpunjenje. Ali dok državni centralizam nije mogao ugroziti državu, tada potrebnu Antanti, dole je partijski centralizam bio uzrok rasulu Partije, njenom tihom povlačenju u ilegalnost. Generali su ostali bez vojske, i trebalo je dugo vremena da Partija prebrodi krizu, da se oporavi i postane relevantni činitelj u političkom životu stare Jugoslavije« (na i. mj.).

S takvim sam tekstom osjetila ne samo potrebu, već i dužnost, polemizirati. Moja savjest istraživača koji se tom problematikom bavi nije mi dozvolila da tekst Nede Engelsfeld ostavim bez odgovora. Jer nije riječ samo o različitom pristupu već i o idejno različitim pogledima. Pristup Nede Engelsfeld problematici osnivanja komunističke partije u Jugoslaviji nije samo krajnje subjektivan, već je i izrazito nemarksistički. Zato mi je bilo jasno da nećemo moći naći zajednički jezik u diskusiji.

Svoje primjedbe na odgovor koji mi je uputila N. Engelsfeld iznijet ću po točkama slijedeći redoslijed njenog teksta. Neću odgovarati na sve, jer smatram da sam *sve bitno* iznijela u svom prvom tekstu.

1. Posve je razumljivo da je stvaranje zajedničke države bilo jedan od značajnih preduvjeta za ujedinjenje socijaldemokratskih organizacija i grupa u jugoslavenskim zemljama. Ali centralizam u državi, unitarni oblik državne organizacije, i centralizam kao organizacioni princip pri osnivanju jedinstvene stranke komunističke orijentacije ne mogu se nikako povezati. Centralizam (demokrat-

ski) kao organizacioni princip bio je jedan od temeljnih preduvjeta za stvaranje komunističke partije. Stvarao se novi tip radničke stranke koja se od socijaldemokratskog tipa razlikovala u strukturi svoje organizacije. Stoga je jedno- okvir djelovanja stranke koji određuju državne granice, a posve su drugo, ponavljam, organizacioni principi same stranke. Ti principi ne ovise ni o državnom okviru, ni o državnom uređenju, već su — da se poslužim terminom N. Engelsfeld — funkcija idejne orijentacije stranke. Kod komunističkih partija to je princip demokratskog centralizma.

N. Engelsfeld je uvjeren da bi »osnivanje zajedničke socijaldemokratske stranke izgledalo drukčije i da bi imalo drukčije reperkusije« — da nije bilo forsirane centralizacije iz Beograda. Ali nije se osnivala zajednička *socijaldemokratska stranka*, već jedinstvena *komunistička stranka*, da ne zaboravimo!

2. Primjedbu N. Engelsfeld mojoj konstataciji da ni jedna od socijaldemokratskih stranaka u vrijeme ujedinjenja nije više bila homogena — ne mogu prihvatiti. Smatram da su se stari partijski radnici povukli jer su dospjeli na ras- kršće na kojem se trebalo odreći stare a prihvatiti novu idejno-teorijsku i orga- nizacionu orijentaciju pokreta. Ne znam je li tu bilo bitno što oni nisu željeli snositi posljedice novog programa. I stranke su se zbog istog razloga dijelile (ili cijepale, podvajale) na lijeva i desna krila i centrum. Da je to bilo rečeno na takav način — i neposredno i implicate — u tekstu N. Engelsfeld nisam baš sigurna.

3. Kada je riječ o svraćanju pozornosti na revolucionarna previranja u jugo- slavenskim zemljama i šire u Evropi, ne samo na revoluciju, već i na *sovjetsku državu*, makar i kratkotrajnu u susjednoj Mađarskoj, i na problem klasne kon- solidacije naše buržoazije — onda ponovo odlučno tvrdim da je iznošenje i ana- liza tih »okolnosti« i »općenitosti« neophodno i da ne može prelaziti »poseb- niza tretiranja problema« koji su bili u žiži autoričina interesa. Državno ujedi- njenje i odnos stranaka prema njemu, zaista je u središtu napisa N. Engelsfeld, ali ostale komponente, koje sam spominjala u svom prvom osvrtu, smatram neophodnima za razumijevanje složenosti situacija i odnosa u kojima je stvarana naša komunistička partija. Smatram da se ne mogu i ne smiju smatrati tako i toliko poznatima da ih se ne spomene. Bez njih se uopće ne može zamisliti jedan iole marksistički pristup problematici ujedinjenja radničkih pokreta u nas.

4. Moja zamjerka N. Engelsfeld da je, prateći proces stvaranja jedinstvene stranke komunističke orijentacije, težište stavila na sukobe stranačkih vodstava bila je izrečena stoga što u tako kompliciranoj povijesnoj situaciji ne možemo govoriti samo o vodstvima, bez obzira kako su izabrana. Previranja u članstvu i vodstvima stranaka koje su se ujedinjavale započela su već potkraj svjetskog rata. Mnogi su stari članovi stranaka poginuli u ratu a došlo je veoma mnogo novih. Među njima bilo je mnogo sudionika povijesnog prevrata u Rusiji, oni su tamo ili postali boljševici ili pobornici boljševičkih ideja. Stoga je članstvo i te kako utjecalo na ponašanje stranaka a i na odluke i ponašanje vodstava. Činjenica da su sama vodstva demokratski birana i da uživaju povjerenje član- stva nema tako apsolutno značenje da bi nas time prestalo zanimati kako se ponaša članstvo. Jer upravo članstvo većine partijskih organizacija u Hrvatskoj i Slavoniji priklonilo se idejnoj orijentaciji ljevice bez obzira na gledišta posto- jećeg legalnog vodstva stranke.

5. Odgovarajući na moje primjedbe, kako je prikazala odnos socijaldemokratskih stranaka prema državnom ujedinjenju, N. Engelsfeld nekorektno prepričava moj

tekst. Ja sam se u svom kritičkom osvrtu trudila da njene riječi ili doslovno citiram ili prepričavam tako da ne dođe do zabune u pogledu njihova smisla. N. Engelsfeld prepričava moj tekst tako da mu izvrće pravi smisao, a onda sa tako dobivenom konstrukcijom polemizira. Napisala sam da nije jasno zašto je N. E. »ocjenjujući njihova gledišta o potrebi ujedinjenja« suprotstavila slovensku, hrvatsko-slavonsku i bosansko-hercegovačku stranku »kad su se sve tri izjasnile za stvaranje Jugoslavije«. Napisala sam i da su se suprotnosti pojavile »u vezi s pitanjem mjesta proleterskog pokreta u nacionalnooslobodilačkoj akciji«. Nisam napisala da su se te suprotnosti pojavile *samo* u vezi s tim pitanjem i da se tu radi o nijansama.

Da ne bi bilo nesporazuma, ponovimo: ni jedna od naših socijaldemokratskih stranaka, uključujući i srbijansku, nije se izjasnila *protiv* ujedinjenja jugoslavenskih naroda, sve su se izjasnile *za* ujedinjenje i to pitanje uopće nije bilo sporno; do podjele došlo oko *načina* na koji to ujedinjenje treba provesti pa su se iskristalizirala gledišta da zbog ujedinjenja treba sudjelovati u nacionalnoj koncentraciji zajedno s buržoaskim strankama, odnosno da proletarijat u tom pogledu ne može surađivati s nacionalnom buržoazijom jer ima svoje posebne *klasne* interese.

Upravo gledište N. Engelsfeld, izneseno u prvom članku, da je bosansko-hercegovačka stranka odlučivala da li da se opredijeli s Hrvatima i Slovencima za Jugoslaviju ili da čeka da to pitanje riješi svjetska revolucija u okviru Balkanske federacije pokazuje zašto sam s njime polemizirala. To naprosto nije točno, iako zvuči patetično, jer se i SSDP izjasnila za Jugoslaviju, a balkansku socijalističku federaciju i srpska i bosansko-hercegovačka stranka smatrale su onim rješenjem koje bi za jugoslavenske, odnosno balkanske narode bilo konačno.

Kad smo ustanovili da ni jedna stranka nije bila protiv stvaranja jugoslavenske države, dolazimo do klasnog momenta u tom problemu. Klasni interes jugoslavenskih buržoazija sadržavao je bez sumnje stvaranje nacionalne države, ali klasni interesi proletarijata zahtijevali su i rješenje socijalnih pitanja, a tu je na nove putove ukazivala i prva uspješno provedena proleterska revolucija i prva sovjetska država. Stoga je doista neumjesno od N. Engelsfeld da nakon pedesetak godina od tih događaja piše: »Lijepo je zvučalo načelno izjašnjavanje za Jugoslaviju; proklamirati svoje želje u tom smislu nije bilo ni naporno već i zbog toga jer to nije ni na šta obavezivalo; posebno se plemenito i proleterski činilo uvjetovati formiranje zajedničke države klasnom solidarnošću međunarodnog proletarijata, ali ako i koncediramo tu fikciju koja se bosansko-hercegovačkim socijal-demokratima tada činila ostvarljiva, ona je u onom trenutku bila znatno manje konkretna od akcije oko formiranja zajedničke države u veoma prijelomnim, povijesno određenim prilikama. Povijest ne pruža tako često šanse, osobito ne narodima na Balkanu i oko njega. Ako se propuste prilike, propuštene su za svagda! U momentu kada je valjalo odlučiti, da li se pridružiti narodnoj koncentraciji zbog stvaranja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca ili ne, hrvatska i slovenska socijal-demokracija odgovorile su pozitivno a bosansko-hercegovačka negativno, izjavljujući da neće ometati buržoaziju u izvršavanju *njenog* zadatka! Mislim da se tu ne radi samo o nijansi.«

To poduže citiranje iz odgovora koji mi je uputila N. E. bilo je neophodno. Bez neposrednog sučeljavanja tog teksta i mog odgovora moglo bi se dogoditi da mi čitalac ne povjeruje da polemiziram upravo s takvim tekstom. Melodramatska patetika kojom je N. E. obojila svoje tvrdnje zbuduje čovjeka toli-

ko, te bi mogao pomisliti da ih je izrekao neki jako angažirani suvremenik prije pedeset godina a ne historičarka koja se tim problemom ozbiljno, znanstveno i objektivno bavi danas.

Kao prvo, bosansko-hercegovački socijalisti nisu »posebno plemenito i proleterski« uvetovali formiranje zajedničke države klasnom solidarnošću međunarodnog proletarijata. Da je to najbezočnije izvrtnje njihovih gledišta već je dosadno ponavljati. A ako već spominjemo povijesne šanse, koje se narodima na Balkanu i oko njega ne pružaju tako često, — upitajmo N. Engelsfeld — nije li bar načas pomislila da je povijest u tom trenutku »pružila šanse« i za socijalnu revoluciju a ne samo za nacionalno ujedinjenje pod egidom buržoazije? I još jedno pitanje — je li neulazak bosansko-hercegovačke stranke u nacionalnu koncentraciju ugrozio stvaranje zajedničke države, odnosno u prvoj fazi Države SHS? Da je bilo tako, onda bismo još mogli shvatiti svu tu patetiku.

Nakon svega što je rečeno, mislim da bi bio opravdan moj prigovor N. Engelsfeld o potrebi šireg prikaza prilika i odnosa u kojima je došlo do stvaranja jugoslavenske države. Jer, bojim se nije dosta da se ti veoma složeni odnosi u kojima se sve to zbivalo samo — »podrazumijevaju«, već i da se ozbiljno uzimaju u obzir, ako je riječ o znanstvenom i objektivnom pristupu!

6. Kada je riječ o gledištima SSDP — autorica nije iznijela nikakve nove momente, pa smatram da je dovoljno ono što sam o toj stranci napisala u svom prvom osvrtu.

Da N. Engelsfeld u prikazu ujedinjenja radničkih pokreta na posebno mjesto stavlja SSDP i ocjenjuje njenu ulogu kao izrazito negativnu ne treba ponavljati. Samo usput — pismo Filipa Filipovića iz 1920. godine Egzekutivi Kominterne citira kao »misao njenog tadašnjeg vodstva« — vodstva SSDP, naravno, iako je Filip Filipović pisao kao sekretar KPJ u drugoj godini od njena osnutka!

7. Mislim da nije bitno je li N. Engelsfeld u svom tekstu specificirala »bezuslovni centralizam« kao uvjet za Kongres ujedinjenja. Bitno je da je ona »bezuslovni centralizam« označila kao *metodu* kojom je SSDP kao stranka državotvorne nacije željela »prisajediniti« sve ostale stranke. Već je dosadno podsjećati da su centralizam u državnoj organizaciji i centralizam u organizacionoj strukturi novostvorene KPJ dijametralno suprotni a ne međusobno povezani pojmovi.

8. U svom odgovoru N. Engelsfeld tumači da nije ni mislila kako je vodstvo SSDP baš jedino na svijetu predosjećalo skorbu revoluciju. Sada smo saznali da je ta »pogrešna procjena« bila jedan od bitnih razloga za razdor među jugoslavenskim socijaldemokratskim strankama, Je li ta procjena koristila ili štetila ideji ujedinjenja i je li bila politički promašaj? Istina je da se predviđanja o tome da će buknući lanac proleterskih revolucija potaknutih ruskom (u kojem bi jugoslavenska bila karika) nisu ispunila. Ali za povijest međunarodnog revolucionarnog pokreta mnogo je značajnija posljedica tog predviđanja — stvaranje komunističkih stranaka kao novog tipa političke organizacije radničke klase i njihova daljnja borba.

9. Ovisi o ukusu, kako nazvati moje ispravke netočno iznesenih podataka u prikazu N. E. koje se odnose na pripreme za Kongres ujedinjenja. »Metoda detaljiziranja« bila je jedini način da se unese red u faktografsku zbrku koju je učinila N. Engelsfeld. Da je ta vrsta podataka bila točno navedena — ne bi bila potrebna moja »detaljiziranja«.

10. Tumačenje N. Engelsfeld zašto ona kongres ujedinjenja smatra samo nominalnim ne može se prihvatiti. Nedolazak jedne delegacije, pa makar predstavljala i tako značajnu stranku kao što je slovenska, nije dovoljan razlog za to. U historiografiji se stoga ujedinjenje označava kao *proces* koji je započeo na Beogradskom, a potpuno završen na Vukovarskom kongresu kojem je prisustvovala i delegacija iz Slovenije.

11. O Podlozi za ujedinjenje N. Engelsfeld napisala je da je sadržavala opći dio programa SSDP koji je ona preuzela iz Erfurtskog programa i da se tim programom, donesenim u Erfurtu, nije moglo reagirati na probleme »koje je namestala 1919. god. i postojanje nove države Južnih Slavena«. Konstatirajući da je Podloga novu državu ocijenila kao nuzgredni produkt svjetskog rata, N. Engelsfeld je upozorila da je unutrašnjem uređenju te države posvećena svega jedna rečenica. N. Engelsfeld tvrdi da se nije upuštala u analizu Podloge i prigovara mi da sam netočno konstatirala kako je ona propustila spomenuti da je riječ o privremenom programu. Iako s težištem na ocjeni nove države u Podlozi, N. Engelsfeld je ipak ocijenila i čitav taj program tvrdeći da je preuzimanjem Erfurtskog programa reagirano na suvremene prilike. Stoga nije naodmet podsjetiti da se Podloga ujedinjenja sastoji od *dva* osnovna dijela. U prvom, uvodnom dijelu preneseni su, preko programa SSDP, opći principi Erfurtskog programa i on je označen kao »maksimalni program jugoslovenskih socijalističkih partija«. U drugom dijelu Podloge naći ćemo i ocjene međunarodne situacije, Druge internacionale, izjašnjavanje za Treću, komunističku, internacionalu, ocjenu ujedinjenja jugoslovenskih naroda, unutarnje politike Jugoslavije, zadatke proletarijata, osudu ministerijalizma i odnos prema parlamentarizmu. Kad se sve to uzme u obzir, može se konstatirati i da je Podloga mogla biti bolji program, ali se ne može tvrditi da se Erfurtskim programom reagiralo na suvremene prilike. Ne smijemo zaboraviti da ćemo u Podlozi naći i da je SRPJ (k) za svoj cilj proglasila ostvarenje komunističkog društva putem nepomirljive i beskompromisne revolucionarne klasne borbe proletarijata, da se izjasnila za proletersko osvajanje vlasti socijalnom revolucijom i za uspostavljanje vlasti radničke klase u obliku diktature proletarijata. A to se zaista nije moglo naći u Erfurtskom programu! Upravo stoga smatram da se Podloga ne može ocijeniti onako kako je to učinila N. Engelsfeld i da taj dokument pokazuje savršeno jasno u kojoj se fazi tada nalazio proces stvaranja naše Komunističke partije. Jer, u njemu su i dijelovi i Erfurtskog programa i izjašnjavanje za novu internacionalu i prihvaćanje ruskog revolucionarnog iskustva — zajedno.

Možda se N. Engelsfeld neće sa mnom složiti ali smatram da su izjašnjavanje za komunistički oblik organizacije, socijalnu revoluciju i diktaturu proletarijata mnogo značajniji elementi za ocjenu gledišta neke radničke partije od njenih ocjena državnog ujedinjenja i uređenja te buržoaske države.

12. Ispravke faktografskih grešaka, koje sam učinila u njenom tekstu, N. Engelsfeld je nazvala — dopunom svog prikaza složenosti radničkog pokreta tečajem 1919/1920. godine! Smatram da iznošenje točnih podataka mora biti osnovica od koje polazimo i na kojoj gradimo svoje složenije ocjene i prikaze. Ozbiljan historičar sigurno neće svoje ocjene graditi na netočnim podacima.

13. Neda Engelsfeld ocijenila je razdoblje između Kongresa ujedinjenja i Vukovarskog kongresa kao razdoblje forsirane centralizacije i hegemonizma novoga partijskog vodstva u kojem su dominirali prvaci bivše SSDP. S tom se ocjenom nisam složila stoga, što je s tim toliko naglašenim centralizmom posve drugačije

bilo u partijskoj praksi. SRPJ(k) je doista bila federacija pokrajinskih organizacija, a ne jedinstvena i centralizirana stranka. Centralizirana struktura organizacije, koju je normirao Statut KPJ, nije bila ozbiljnije izgrađena u praksi. To najbolje potvrđuju prilike u vrijeme donošenja Obznane, kada, zbog labave povezanosti, vodstvo nije moglo brzo mobilizirati članstvo i povesti u protestne akcije. Čim su bile izgubljene legalne mogućnosti komunikacija, labava struktura slabo povezanih organizacija srušila se.

Analizom organizacionih dokumenata SRPJ(k) i KPJ može se utvrditi da je njihova organizaciona struktura ostala u osnovi socijaldemokratska i da je KPJ prije postala komunističkom partijom po svojoj programskoj orijentaciji, nego po strukturi svoje organizacije.

14. N. Engelsfeld tvrdi da se na planu organizacije Partije odigravao postupak analogan onome na planu državne organizacije, jer je Partija smatrala za objektivnu smetnju svojoj centralizaciji postojanje različitog zakonodavstva u Jugoslaviji. Citirajući Filipa Filipovića, N. Engelsfeld upozorava da je KPJ podržavala državni centralizam. Kako se radilo o poništenju pravnih akata samo na tzv. prečanskom području, N. Engelsfeld smatra da to omogućava i radikalnije konstatacije od njenih.

Ne želim ponavljati ono što sam o tome rekla. Dodala bih, kao podsjetnik, nešto što je N. Engelsfeld kao pravnici po obrazovanju veoma dobro poznato. Usprkos svim velikim riječima stvarnost je bila takva da je izjednačavanje zakonodavstva u Jugoslaviji bilo dugotrajno i da su godinama na njenom tlu egzistirala posebna pravna područja. Istraživači povijesti radničkog pokreta toga razdoblja svakodnevno se susreću sa spomenutom činjenicom — komunistima se u Hrvatskoj sudilo po zakonima iz vremena Austro-Ugarske.

15. O tezi N. Engelsfeld da su članovi KPJ bili istodobno državljani Kraljevine SHS i da su kao takvi mogli osjetiti analognosti i različitosti postupka koji se provodio s vrha države i s vrha Partije, kao i njegove posljedice, mogu reći samo toliko da je apsurdna i da nema smisla ponovo gubiti vrijeme na dokazivanje kako su to različite stvari.

16. N. Engelsfeld me ispravlja i piše da novom Statutu donesenom na Vukovarskom kongresu nije pružio otpor dio delegata — centristi iz Hrvatske i Slavonije, već iz Hrvatske i Slovenije. Kad smo već kod toga nije se loše podsjetiti da tada nije postojala jedinstvena hrvatska partijska organizacija, već dvije pokrajinske, hrvatsko-slavonska i dalmatinska. Ne može se pisati o delegatima iz Hrvatske kao cjelini jer među dalmatinskim delegatima nije bilo centrista, oni su bili uz komunističku struju. Stoga ne smijemo upotrebljavati formulaciju »delegati iz Hrvatske«, a da ne spomenemo da je riječ o dvije posebne pokrajinske organizacije.

17. Kod navođenja broja delegata na Vukovarskom kongresu potkrala mi se omaška — broj članova SRPJ(k) iz Hrvatske i Slavonije navela sam kao broj njenih članova iz Srbije i Makedonije. Zahvaljujem N. Engelsfeld na upozorenju, jer unatoč pomnom pregledu svoga teksta tu omašku nisam primijetila.

18. Neda Engelsfeld kritikuje način na koji je partijsko vodstvo na Vukovarskom kongresu nastojalo sebi stvoriti i osigurati većinu. Podsjetila bih je samo na to da su delegati za Kongres birani na temelju Statuta SRPJ(k), a taj Statut nije bio djelo vodstva KPJ, već ga je na Kongresu ujedinjenja prihvatila većina delegata.

19. Na patetično pitanje, kome vjerovati kad je riječ o glasovnicama na Vukovarskom kongresu — vladinim komesarima ili *Novoj istini* — posve ću se mirno opredijeliti za komesare. Oni su svoj tajni izvještaj pisali za vladu i morali su navesti točne podatke, a *Nova istina* je u vrijeme kad donosi izvještaje s Vukovarskog kongresa već bila u rukama centrumaša, ogorčenih protivnika komunista. Oni su se u napadima na komuniste našli na istoj liniji s Koraćem.

20. N. Engelsfeld piše da ja prosvjedujem zbog njenih navoda da su građanske stranke u tim trenucima više zastupale interese *svojih birača* od KPJ »jer kako bi mogle građanske stranke više zastupati narodne interese od komunista«. Ta je tvrdnja posve obično podmetanje. N. Engelsfeld je napisala da su »*radne mase* (kurziv S. K. O.) u Hrvatskoj, Sloveniji, pa i u Bosni i Hercegovini svoje povjerenje na izborima poklonile građanskim strankama koje su zastupale njihove interese u većoj mjeri od komunista«.

Polemizirala sam s ovim tezama N. Engelsfeld: a) da je centralizam u KPJ — kao i nametnuti program, krojen po doktrini i shemama a neprilagođen prilikama i problemima zemlje — razbio radnički pokret u krajevima gdje je bio najorganiziraniji (Hrvatska, Slovenija, pa i Bosna i Hercegovina) i b) da su radne mase tih zemalja svoje povjerenje na izborima poklonile građanskim strankama.

U ovom slučaju moram ponoviti — centralizam u KPJ (normiran novim Statutom) nije razbio radnički pokret u tim zemljama. U toku procesa u kojem je stvarana KPJ dolazilo je do idejnih i organizacionih podvajanja od kojih su dva najmarkantnija: na Kongresu ujedinjenja nisu sudjelovali desni socijalisti, a na Vukovarskom se kongresu odvojio centrum. Kad pogledamo koliki se broj članstva — partijski ili sindikalno organiziranog — opredijelio za desnicu, centrum ili ljevicu — komuniste, vidjet ćemo da je većina organiziranog proletarijata poklonila svoje povjerenje revolucionarnoj, komunističkoj orijentaciji.

Odgovor N. Engelsfeld nazvala sam podmetanjem stoga što je *radne mase* pretvorila u *birače* i ona se čudi kako se ja čudim da bi građanske stranke mogle narodne interese zastupati više od komunista! Takav način diskusije ne služi na čast Nedi Engelsfeld, a mene je, moram priznati, poprilično zamorio. Da budem jasnija — zamara sakupljanje svih tih sitnijih i krupnijih strelica, koje autorica neprestano odapinje, imajući u svakoj mogućoj prilici puno razumijevanje i za probleme desničara, ministerijalista, centrista i za svakog osim za komuniste. Kad treba ocijeniti djelatnost komunističke struje postaje toliko silno kritički raspoložena, da bi se moglo činiti kako je vječna šteta što je u procesu idejnog i organizacionog diferenciranja pobijedila upravo ta struja jer je razbila dotadašnje »jedinstvo pokreta«.

Postanak komunističkih partija bio je novi kvalitet u dinamičnom procesu političkog i strukovnog organiziranja radničke klase. Ako su se stvaranjem komunističkih partija dotadašnji radnički pokreti podvajali, mi to ne možemo žaliti, jer se to zbivalo u ime povijesnog progressa. Novim povijesnim prilikama, novim uvjetima proleterske borbe bila je potrebna i nova organizacija. Kod nas, kao i u svim onim zemljama gdje je revolucionarni radnički pokret sazrio do komunističkih formi organiziranja. Mislim da sam time dovoljno objasnila zašto smatram da centralizam nije glavni krivac za sve nedaće koje je u svom razvitku doživljavao revolucionarni radnički pokret u nas. Jer da je KPJ stvarno stigla ugraditi u svoju strukturu taj, N. Engelsfeld toliko odiozni, centralizam ne bi se poslije Obznane upravo zbog njegova nepostojanja raspao glomazni partijski mehanizam prilagođen *samo uvjetima legalne borbe!*

21. Zaista sam upozorila N. Engelsfeld na jednu ozbiljnu omašku — napisala je, da je »poslije zakona o zaštiti države donesenog sredinom 1920« KPJ bila prisiljena da se bez velikih prosvjeda povuče u ilegalnost. Zakon o zaštiti države nije donesen oko sredine 1920. godine, već čitavu godinu kasnije, ali to možemo smatrati tiskarskom greškom.

Djelatnost komunističkih organizacija bila je Obznanom zabranjena i pogodila je ne samo političku stranku — KPJ, već i političku organizaciju omladine — SKOJ i strukovni dio komunističkog pokreta — sindikate u sastavu CRSVJ. Odmah nakon Obznane konfiscirana je imovina tih organizacija i radnički domovi (u Dalmaciji i prije Obznane), a u zatvore su dospjele stotine komunista i njihovih pristaša. U Vukovaru je bio ubijen Stjepan Supanc, prva žrtva Obznane. Ispričavam se što podsjećam na te notorne činjenice, ali moram, kad N. Engelsfeld raspravlja o hijerarhiji pravnih akata! Ona smatra da ja nisam obratila pažnju na tu hijerarhiju — jer Obznana »kojom je obustavljen rad Komunističke partije ima značajke uredbe«. Čovjek bi pomislio da je Kraljevina SHS bila idealna pravna država!

Po N. Engelsfeld prosvjedi komunista i ostale opozicije potakli su vladu da Obznani dade karakter legalnosti i preinači je u zakon izglasavanjem u Narodnoj skupštini. I stoga je, tvrdi ona, KPJ donošenjem Zakona o zaštiti države definitivno zabranjena, odnosno stavljena van zakona i njeno postojanje je *tek tada dobilo karakter ilegalnosti*.

Rezultati historičara koji su detaljno istraživali proces u kojem je stvaran Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka o državi omogućuju mi da, iako nisam pravnik po obrazovanju, osporim te tvrdnje. Zato ću malo opsežnije podsjetiti na kronologiju zbivanja.

Kako je važnost Obznane trebala prestati donošenjem Ustava, pripremana je posebna uredba protiv KPJ koja bi bila ozakonjena Ustavom. Izrađen je nacrt »Uredbe o zaštiti javnog poretka i države u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca« ali su se protiv njega izjasnili ne samo predstavnici opozicije, već i nekih grupa koje su činile vladinu većinu. Učinjene su izmjene na projektu ali ni takav nije prihvaćen. Nakon donošenja Ustava postojala je mogućnost da KPJ obnovi svoju aktivnost, pozivajući se na Ustav, i stoga je 27. lipnja 1921. preinačen 130. član Ustava. Ozakonjeni su akti i odluke od zakonskog značenja, a s određenim rokom trajanja, doneseni od 1. prosinca 1918. do dana donošenja Ustava. Obznana je »ozakonjena« stupanjem Ustava na snagu.

Vladi, koja nije odustala od nakane da svoju zakonsku osnovu za zaštitu države predloži Skupštini, Alijagićev atentat omogućio je da ostvari njeno donošenje. Davno pripremani Zakon o zaštiti države izglasan je 1. kolovoza 1921.

Ozakonjenje Obznane bilo je, dakle, jedan proces, a donošenje Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, drugi. No za nas su mnogo značajnije činjenice da je KPJ u prvim mjesecima 1921. bila u ilegalnosti, da je bila uistinu onemogućena u svojoj djelatnosti, da nije mogla tiskati legalna glasila, da je vodila tešku borbu za obnovu svoga sindikalnog pokreta, i to na bazi političke neutralnosti, da su u tom razdoblju stvarane prve ilegalne partijske organizacije i grupe i donesena prva uputstva Centralnog partijskog vijeća za njihov rad. Atentati na regenta Aleksandra (Stejić) i ministra Draškovića (Alijagić) stvorili su atmosferu u kojoj je bilo moguće donijeti Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi i uništiti posljednje legalno uporište KPJ — njen poslanički klub u Ustavotvornoj skupštini. Zaista nije moguće prihvatiti upozorenje na

hijerarhiju pravnih akata kad znamo da su prvim komunističkim poslanicima oduzeti mandati već nakon vidovdanskog atentata na regenta Aleksandra i da su bili uhapšeni.

Da zaključimo, zanimljivo bi bilo vidjeti kako bi to pravno izgledalo po hijerarhiji pravnih akata. Ali kako sve to nije izgledalo osobito »pravno« kada je bila riječ o Komunističkoj partiji — gubimo realno historijsko tlo pod nogama! Teški uvjeti u kojima se našla KPJ i životna stvarnost bili su toliko različiti od razglabanja o pitanju kada je KPJ dobila *svojstvo* ilegalnosti.

22. Ne bih željela ponavljati ono što sam zamjerila N. Engelsfeld u pogledu interpretacije izvora. Jedino iz njenog odgovora, na što se želim osvrnuti, njena je izjava da nema smisla za lučenje proskribirane literature od preporučljive. To je opet jedno podmetanje koje bi mene svrstalo među istraživače koji dijele literaturu (dodajem i izvore) na prokribiranu i preporučljivu. A ja sam N. Engelsfeld zamjerila što pedeset godina nakon zbivanja o kojima piše preuzima sudove Vitomira Koraća, npr., kad piše o slovenskom pokretu. Nije Korać proskribiran, svi se mi njime služimo, ali preispitujemo njegove sudove i ocjene u svjetlu vlastitih istraživanja. A citirati one uvredljive odlomke o »deželi« bez ikakvog komentara — ne služi na čast autorici.

I na kraju — moram priznati da nisam uzbuđena što moje kritičke opaske nisu nagnale Nedu Engelsfeld ni da se zamisli, iako mislim da bi bilo dobro da se veoma ozbiljno zamisli nad svojim tekstovima. Za mene je mnogo važnije da se nad njenim tekstovima zamisle drugi — historičari, koji se kao ona i ja bave istraživanjem povijesti radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama.